

לקראת היסטוריה השוואתית של המקצועות החופשיים בישראל

אסף לחובסקי

נטע זיו, מי ישמור על שומרי המשפט? עורכי דין בישראל בין
מדינה, שוק וחברה אזרחית, הקיבוץ המאוחד, תל אביב 2015,
320 עמודים.

למשפט פנים רבות, ולכן היסטוריונים של המשפט עוסקים במגוון של נושאים. ישנם היסטוריונים של המשפט העוסקים בהיסטוריה של נורמות משפטיות (למשל, בהיסטוריה של יחס המשפט לעבירת הרצח), אחרים מתעניינים בהתפתחות המוסדות היוצרים את המשפט (למשל, בהיסטוריה של בתי משפט על ערכאותיהם השונות), ויש המתמקדים בהיסטוריה אינטלקטואלית או תרבותית של המשפט (למשל בשאלה כיצד הבחינו מלומדי המשפט, או הדיוטות, בין משפט למוסר בחברה נתונה ובנקודת זמן נתונה בעבר). נושא מרכזי נוסף שחוקרים היסטוריונים של המשפט הוא ההיסטוריה של המקצוע המשפטי. גם כאן אפשר להבחין בין סוגים שונים של כתיבה. יש כאלה העוסקים בהיסטוריה של תהליך ההכשרה של המשפטנים (חינוך משפטי). יש כאלה העוסקים בהיסטוריה החברתית של המקצוע המשפטי (למשל, בשאלה מאילו קבוצות חברתיות הגיעו המשפטנים בחברה נתונה). יש היסטוריונים העוסקים בהיסטוריה המוסדית של המקצוע (למשל, בשאלה מתי ובאיזה אופן הפכו עורכי הדין לקבוצה מקצועית מובחנת ואילו כלים, משפטים ומוסדיים, אפשרו לקבוצה זו ליצור ולשמר מונופול על מתן שירותים משפטיים מסוימים).

היסטוריונים של המשפט הישראלי עסקו אף הם בעבר בסוגיות שונות בהיסטוריה של עורכי הדין בארץ ישראל ובמדינת ישראל, אולם הכתיבה בנושא התמקדה בטווחי זמן קצרים יחסית. ספרה של נטע זיו, מי ישמור על שומרי המשפט? הוא הניסיון הראשון לתאר בהרחבה את ההיסטוריה של המקצוע המשפטי בארץ מראשית המאה העשרים ועד היום. זהו ספר חשוב וחלוצי העוסק בכמה סוגיות מרכזיות בחקר המקצוע המשפטי

בישראל, חלקן היסטוריות וחלקן עכשוויות. בביקורת ספרים זו אתמקד בחלק ההיסטורי של הספר: הפרק השני, העוסק בהיסטוריה של המקצוע מתקופת המנדט עד לחקיקת חוק לשכת עורכי הדין בשנת 1961, והפרק השלישי שממשיך את הסיפור ההיסטורי משנות השישים עד להווה, ודן בתהליך יצירת המונופול של הלשכה ולאחר מכן בתהליך אתגורו של מונופול זה. בחלק זה של הספר משתמשת זיו במגוון רב של מקורות – חקיקה, פסיקה, מקורות ארכיונים מסוגים שונים, ספרי זיכרונות ועוד – ומתארת ברהיטות ובבהירות כיצד נוצר בהדרגה המונופול של עורכי הדין על מתן שירותים משפטיים. אפתח ביקורת זו בדיון בתיאור ההיסטורי שמציעה זיו. לאחר מכן אעסוק בהשוואה בין ההיסטוריה של מקצוע עריכת הדין להיסטוריה של מקצועות חופשיים אחרים בארץ.

הסיפור ההיסטורי המסופר בספרה של זיו

הפרק השני של הספר של זיו מתאר את ראשיתו של מקצוע עריכת הדין בארץ ומתמקד בעיקר בתקופת המנדט ובעשור הראשון לאחר הקמת המדינה. זהו פרק מעניין מאוד, אך אין בו כמעט דיון ב'פרה-היסטוריה' של המקצוע בארץ, קרי שלהי העידן העות'מאני. שני היסטוריונים ישראלים, אבי רובין ואיריס אגמון, חקרו את ההיסטוריה של עורכי הדין המודרניים הראשונים באימפריה העות'מנית ובארץ ישראל בתקופה זו.¹ מעניין היה, לדעתי, לדון באופן ספציפי בעורכי הדין היהודים בארץ ישראל של שלהי התקופה העות'מאנית, למשל בדמותו של עורך הדין היהודי הראשון בארץ, שלמה ילין, שעדיין לא נחקרה במלואה.² מחקר של אישים דוגמת ילין ('סולימאן אפנדי' בשמו התורכי), שהיה חבר בתנועת התורכים הצעירים וייצג מודל נשכח של זהות יהודית-עות'מאנית, עשוי להניב תובנות מעניינות על הדרך שבה השתלבו מקצוענות משפטית ופעילות פוליטית בארץ ישראל העות'מאנית.³ בהספד לילין שהתפרסם בחודש אוגוסט 1912, נכתב:

לו יכולנו לשלוח מארץ ישראל וסוריה נבחר יהודי לבית המורשים התורקי, כי אז לא היה לנו איש יתר מכשר לזה מהמנוח עורך הדין שלמה ילין ז"ל שבהשכלתו העברית והאירופית היה לכבוד ולתפארת לשולחיו. הוא היה גם סופר ערבי הוגה דעות שידע להגן על זכויותנו ולקחות את שני צוררנינו

1 Iris Agmon, *Family and Court: Legal Culture and Modernity in Late Ottoman Palestine*, Syracuse 2006; Avi Rubin, *Ottoman Nizamiye Courts: Law and Modernity*, New York 2011; Avi Rubin, 'From Legal Representation to Advocacy: Attorneys and Clients in the Ottoman Nizamiye Courts', *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 44 (2012), pp. 111-127

2 חוקר נוסף עסק בהיסטוריה של מקצוע קשור ומתחרה, 'כותבי הבקשות', ראו, Yuval Ben-Bassat, *Petitioning the Sultan: Protests and Justice in Late Ottoman Palestine*, London 2013

3 לדיון ראשוני ראו, נתן ברון, *שופטים ומשפטנים בארץ ישראל: בין קושטא לירושלים, 1900-1930*, ירושלים תשס"ח.

3 Michelle U. Campos, *Ottoman Brothers: Muslims, Christians and Jews in Early Twentieth-Century Palestine*, Stanford 2011

דרכותיהם עלינו בעתוננים הערבים, ולא פעם אחת יצא המנוח שלמה ילין ז"ל לריב את ריבנו בהעתוננים הערבים ולתבוע עלבוננו מידי הסופרים הערבים הצעירים לישראל ולהישוב בארץ ישראל. ודמותו הרוחנית של המנוח היקר לא תהי שלמה אם לא נזכיר פה את מדותיו ומעלותיו שצינו את אופיו, כי היה המנוח שלמה ילין ז"ל איש תם וישר, רחוק מערמומיה ושנאה וקנאה ונח לכריות באופן שקשה למצוא כדוגמתו.⁴

אני מניח, למשל, שבדיקת העיתונות הערבית שבה הופיעו מאמריו הנזכרים של ילין עשויה להרחיב את הידע שלנו על הקשר בין משפט ופוליטיקה בארץ ישראל בעשורים הראשון והשני של המאה העשרים.

חלק גדול מהפרק השני בספרה של זיו מוקדש להיסטוריה של מקצוע עריכת הדין בתקופת המנדט. זיו עוסקת הן בשאלות מוסדיות, הן בשאלות סוציולוגיות והן בהיסטוריה אינטלקטואלית של המקצוע בתקופת המנדט. עם זאת, סוגיות שונות הקשורות להיסטוריה של מקצוע עריכת הדין בתקופת המנדט אינן נדונות בו. לדוגמה, שאלה שטרם זכתה למענה במחקר היא כיצד נעשו היהודים דומיננטיים כל כך במקצוע. בינואר 1948 התפרסמה בעיתון הרשמי רשימה של עורכי הדין הפעילים בארץ.⁵ הרשימה כללה 798 שמות של עורכי דין שהוסמכו להופיע בבתי המשפט הממשלתיים (היו ברשימה גם שמות של עורכי דין שהוסמכו להופיע רק בבתי הדין השרעיים). מתוך רשימה זו רק 134 שמות, כלומר כ-17 אחוז, היו ערבים. מדובר ברשימה שהוכנה זמן קצר לאחר החלטת החלוקה ולכן אפשר להניח שהיא משקפת פחות או יותר את היחס בין עורכי הדין היהודים לערבים במקצוע בסוף תקופת המנדט, לפני שהתחילו הבריחה והגירוש של חלק גדול מהאוכלוסייה הערבית (כולל האליטה הערבית) מהשטח שהפך כמה חודשים אחר כך למדינת ישראל. מדוע היו היהודים דומיננטיים כל כך במקצוע עוד לפני הקמת המדינה? האם הסיבה לכך הייתה האופי המתקדם יותר של הכלכלה העברית? האם ההסבר טמון בנטייה היהודית למקצועות חופשיים? האם לשלטון הבריטי הייתה תרומה, מכוונת או לא, לתופעה?

באופן כללי חסרים מחקרים על הצד הערבי של המקצוע במנדט ולאחר מכן, והשוואתו לצד היהודי. בעבר חקרתי קבוצה של משפטנים שפרסמו מאמרים בכתב העת המשפטי הערבי אלחוקק שהתפרסם בשנות העשרים ביפו.⁶ אולם אין בנמצא מחקר שעוסק למשל בעורכי הדין הערבים בארץ ישראל של שנות השלושים והארבעים, תקופה משמעותית ביותר לחברה הערבית הפלסטינית בארץ. היבטים שונים של חיי החברה הערבית בתקופה זו,

4 זב"ט, 'אבידה גדולה', הצבי, 6.8.1912.

5 'Notice', *Palestine Gazette*, 22.4.1948, pp. 309-320. לרשימה המלאה של כל מי שהיו רשומים בפנקס עורכי הדין בתקופת המנדט ראו, גבריאל שטרסמן, עוטי הגלימה: תולדות עריכת הדין בארץ ישראל, תל-אביב 1985, עמ' 315.

6 אסף לחובסקי, 'משפטנים ערבים וזהות צרפתית בארץ ישראל המנדטורית', מחקרי משפט, כרך 25 (2009), עמ' 213-235.

כמו למשל החיים הכלכליים, זכו לאחרונה לעניין מחקרי, אך לא עולם המשפט.⁷ היה ראוי לחקור גם משפטים ערבים כמו חנא נקארה, שפעלו בישראל של שנות החמישים, ולעסוק גם בקבוצות חברתיות אחרות, כמו עורכות דין או עורכי דין ממוצא ספרדי או מארצות האסלאם.⁸ מוקד העניין של זיו בספרה הוא ההיסטוריה המוסדית של המקצוע. ייתכן שהדיון בספר היה עשיר יותר לו הייתה התייחסות מפורטת יותר לסוגיות של היסטוריה חברתית. במסגרת הדיון בהסדרת המקצוע אומרת זיו (המצטטת את המשפטן עלי זלצברגר) כי 'כר הפעולה של הלשכה, היקף האוטונומיה שלה, חסינותה מפני התערבות חיצונית, ורוחב היריעה בהגדרת יחוד המקצוע הם חסרי תקדים בהשוואה לקיים במדינות אחרות' (עמ' 67). עובדה זו מעוררת כמובן את השאלה כיצד התרחש תהליך זה. כפי שמראה הספר באופן מעניין ומשכנע, עורכי הדין הישראלים היו זרים לתרבות ולרוח הקולקטיביסטית שאפיינו (לדעת חוקרים מסוימים) את היישוב היהודי בארץ ישראל המנדטורית ואת ישראל של שנות החמישים. אולם הם הצליחו לקבל מהמדינה אוטונומיה חסרת תקדים להסדרה פנימית של המקצוע שלהם, בלי שלכאורה היה להם כוח פוליטי שאפשר זאת. 'באופן פרדוקסלי', כתבה זיו, 'יתכן שדווקא לאור מיקומם בספרה הפרטית ואימוץ שיח שהיה זר לשיח הדומיננטי – שיח ששלטו בו מושגי כבוד ויוקרה – הוציאו עצמם עורכי הדין מהתחרות עם האליטות המוכרות' (עמ' 70). טענה זו דומה קצת לדברים שכתבה בעבר חוקרת התרבות רקפת סלע-שפי על הצלחתם של עורכי הדין, הן בתקופת המנדט הן בתקופת ראשית המדינה, לשמור על מעמדם כאליטה בלי 'ללכלך את ידיהם' בפוליטיקה של התקופה. ובכל זאת עולה התהייה מדוע ויתרו הפוליטיקאים הישראלים על עמדות כוח מול גורם שהיה חלש יחסית בישראל בראשיתה.⁹

עריכת דין ומקצועות חופשיים אחרים

כמו כל ספר טוב גם ספרה של זיו מעלה, כאמור, שורה של שאלות וכיווני מחקר נוספים. אחד מכיווני המחקר האפשריים הוא היסטוריה השוואתית של המקצועות החופשיים בישראל. ניסיון ראשון לכתוב היסטוריה כזאת עשה בשנות החמישים יוסף בן דוד, סוציולוג הונגרי-

7 ראו למשל, Sherene Sheikaly, *Men of Capital: Scarcity and Economy in Mandate Palestine*, Stanford 2016

8 על ההיסטוריה של עורכות הדין בארץ ישראל ובמדינת ישראל ראו למשל, אייל כתבן ורות הלפרין-קדרי, "The Feminist Proposal is Really Ridiculous": המאבק על זכותן של נשים לשמש עורכות דין בארץ ישראל, *מחקרי משפט*, כרך 25 (2009), עמ' 237-284, וכן אייל כתבן, "נשים בטוגה של גבר": נתיב השתלבותן של נשים בפרופסיה המשפטית בארץ ישראל ובמדינת ישראל, *עיונים בתקומת ישראל (סדרת נושא): מגדר בישראל* (2010), עמ' 263-305. לדיון במתח הערתי במערכת המשפט הישראלית בעשורים הראשונים לאחר הקמת המדינה ראו, רון חריס, *המשפט הישראלי – השנים המעצבות: 1948-1977*, בני ברק 2014, עמ' 171-199.

9 Rakefet Sela-Sheffy, 'Integration through Distinction: German-Jewish Immigrants, the Legal Profession and Patterns of Bourgeois Culture in British-Ruled Jewish Palestine', *Journal of Historical Sociology*, Vol. 19 (2006), pp. 34-59

ישראל-אמריקני שנמנה עם מייסדי החוג לסוציולוגיה באוניברסיטה העברית ולאחר מכן לימד באוניברסיטאות פרינסטון ושיקגו בארצות הברית. בדוקטורט שכתב בשנת 1956 הוא עסק בהשוואה בין תהליך ההתגבשות הפרופסיונלי של עורכי הדין בארץ לתהליך המקביל אצל מורים ורופאים. זיו עושה שימוש בדוקטורט של בן דוד בספרה, אך מובן שאפשר להרחיב את יריעת ההשוואה למקצועות חופשיים נוספים, למשל למקצוע ראיית החשבון. כמו עריכת הדין, גם ראיית החשבון עברה מיסוד ורגולציה בישראל של שנות החמישים (במקרה של רואי החשבון תהליך זה נעשה במסגרת חוק רואי חשבון משנת 1955). אולם בניגוד ללשכת עורכי הדין, לשכת רואי החשבון אינה גוף שהחברות בו מחויבת על פי חוק. עורכי הדין הצליחו, אם כן, ליצור לעצמם אוטונומיה גדולה יותר מרואי החשבון. מדוע? האם הדבר נובע מהגודל המספרי של שתי הפרופסיות (יש כיום בערך פי שישה יותר עורכי דין מרואי חשבון)? האם בגלל האופי השונה של שני המקצועות שאחד מהם, עורכי הדין, מחייב ריחוק גדול יותר מהמדינה?

אפשר לערוך השוואה מעניינת בין עורכי הדין לרואי החשבון גם בשאלת התפיסה הציבורית של תפקידם. מתח בסיסי בשני המקצועות הוא המתח שבין חובת איש המקצוע ללקוחותיו ובין חובתו למדינה ולציבור. אין זה מפתיע שהן עורכי הדין הן רואי החשבון עשו בשנות החמישים שימוש ברטוריקה ממלכתית כדי לתאר את תפקידם. עורכי הדין תיארו את תפקידם כמגיני שלטון החוק, ואילו רואי חשבון שמו דגש על חשיבות מקצועם לפיתוח הכלכלי של מדינת ישראל הצעירה.¹⁰ כיום המדינה נתפסת במידה רבה כיריבה הן של עורכי הדין הן של רואי החשבון, אולם יש הבדל ברטוריקה ובפרקטיקה של שני המקצועות.

אחת המהפכות המרכזיות שעבר מקצוע עריכת הדין בעשורים האחרונים, מהפכה שנדונה בספר של זיו, היא הקישור של עריכת דין לשאלות של צדק חברתי. קישור כזה מתבצע לא רק במסגרת עמותות שעוסקות בעריכת דין ציבורית, אלא גם במסגרת פעילותם של עורכי דין פרטיים לטובת הציבור (פרו-בונו). משום כך רואים עצמם עורכי הדין כיום לא רק כמשרתי הלקוחות האינדיבידואלים שלהם אלא גם כמשרתי הציבור הרחב.

אצל רואי החשבון לא היה תהליך דומה. משנות השישים ואילך התפיסה הדומיננטית במקצוע ראיית החשבון שמה דגש על טובת הלקוח, לא המדינה וגם לא הציבור הכללי. אין זה מאפיין הכרחי של המקצוע בכל ארצות העולם. במדינות כמו בריטניה אנו נתקלים גם ברואי חשבון שפועלים במסגרת ארגוני חברה אזרחית לטובת הציבור. הדוגמה המובהקת לכך היא הארגון Tax Justice Network, שהוא ארגון שמטרתו להילחם בתכנוני מס אגרסיביים. לארגון זה יש סניף בישראל, אולם הפעילות הציבורית בנושא בארץ דלה.

ספרה של זיו מסמן כיווני מחקר חדשים רלוונטיים להיסטוריונים של המשפט ולסוציולוגים של הפרופסיות. אני מקווה שהספר ידרכן חוקרים נוספים למחקר בתחום זה. ישראל, שבה מספר עורכי הדין הוא הגדול ביותר לנפש בעולם כיום, היא שדה מחקר מצוין למי שעוסק בהיסטוריה ובסוציולוגיה של מקצוע עריכת הדין, וספרה של זיו הוא אבן דרך חשובה ומאתגרת בשדה זה.